

**Drd. Stelian Gomboș,
Facultatea de Teologie „Andrei Șaguna”,
Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu**

**DESPRE IMPORTANȚA ȘI SEMNIFICAȚIA
SFÂNTULUI ÎMPĂRAT
ȘI ÎNTOCMAI CU APOSTOLII
CONSTANTIN CEL MARE,
ÎN ISTORIA BISERICII CREȘTINE.
O ABORDARE ISTORICĂ,
FENOMENOLOGICĂ ȘI TEOLOGICĂ**

***Abstract:** The appearance of Saint Emperor Constantine on the history scene, in the IVth century, is providence, without any doubt. Constantine is a providential man for giving freedom to the Church, giving privileges to the clergy and Christians, founding churches and different establishments, consolidating the doctrine and Christian cult and finalizing apotheotically by accepting the Christian baptism. Nevertheless, some people note controversies in his life: as a Philo-Christian emperor, he kept the pagan title of “Pontifex Maximus”, his inexpiable attitude regarding his relationship with Licinius and the case of the incest within his family, and, why not, receiving his baptism from the hands of a heretic (semi-Arian) bishop. Still, Saint Constantine is a fascinating and charismatic character.*

***Keywords:** Christian church, pagans, Ecumenical Council.*

1. Introducere

Împăratul Constantin cel Mare este una dintre personalitățile de seamă din istoria universală. Până la el, Biserica a îndurat grele persecuții din partea împăraților romani. Convertirea lui la Creștinism a însemnat o mare cotitură în istoria acestuia, căci, prin publicarea

edictului de toleranță religioasă de la Milano (Milan, Mediolanum) din luna ianuarie anul 313, Împăratul Constantin a asigurat Bisericii deplina libertate în tot Imperiul Roman. Biserica intră, de acum înainte, într-o perioadă de înflorire, progres și propășire, în „secolul ei de aur”. De aceea, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române a hotărât ca anul 2013 să fie dedicat Sfinților Împărați Constantin și maica sa, Elena, cu prilejul împlinirii a 1.700 de ani de la emiterea acestui important edict de toleranță religioasă de la Milan (Mediolanum).

Înainte de Constantin cel Mare, Galeriu, grav bolnav, a emis la 30 aprilie 311, la Sardica, un edict de toleranță pentru creștini, în acord cu Constantin și Liciniu, care cuprinde permisiunea existenței creștinilor – „ut denuo sint cristiani et conventicula eorum” = „să existe din nou creștini și să țină adunările lor” (Lactanțiu, *De mort. pers.*, 34; Eusebiu, *Ist. bis.*, VIII, 17). Galeriu a murit la scurt timp, la 5 mai 311, iar edictul său s-a aplicat doar parțial. Este greu de cunoscut în intimitatea ei evoluția religioasă a împăratului Constantin, dar, odată declarat pentru Creștinism, el a progresat continuu pe această cale, începând cu lupta dintre el și Maxențiu de la Pons Milvius (Podul Vulturului), lângă Roma, din 28 octombrie 312, până la botezul lui din luna mai anul 337.

După istoricii creștini Eusebiu și Lactanțiu, în ajunul luptei cu Maxențiu, Constantin a văzut pe cer ziua, în amiaza mare, o Cruce luminoasă deasupra soarelui cu inscripția *In hoc signo vinces* = *Prin acest semn vei învinge* (Lactanțiu, *De mortibus persecutorum*, 48, 5). Noaptea, în timpul somnului, i s-a arătat Iisus Hristos cu semnul Crucii pe care-l văzuse ziua pe cer, cerându-i să-l pună pe steagurile soldaților și ostașilor săi, spre a-i servi drept semn protector în lupte. Acesta este monograma lui Iisus Hristos – XP – pe care Constantin l-a pus pe un steag numit *labarum*. Că împăratul Constantin a fost convins de apariția minunată a Sfintei Cruci ne-o confirmă faptul că pe arcul de triumf al lui Constantin cel Mare, care se păstrează până astăzi la Roma, el afirmă că a câștigat victoria asupra lui Maxențiu: „instinctu divinitatis” = „prin inspirație divină”. La câteva luni de la victoria asupra lui Maxențiu, Constantin, împreună cu Liciniu, devenit prin căsătoria cu una din surorile sale, cumnatul său, publică edictul de la Milan din luna ianuarie anul 313, prin care se acordă libertate religioasă deplină Creș-

tinismului, care devine *religio licita* = religie permisă în Imperiu. Totodată, se anulează toate hotărârile anterioare, luate împotriva creștinilor și se retrocedau Bisericii lăcașurile de cult și posesiunile confiscate de împărății precedenți.

Edictul de la Milan are o importanță epocală prin hotărârile, consecințele și urmările lui. Din religie nepermisă și persecutată, Creștinismul devine religie permisă, ba chiar favorizată, cum arată actele ulterioare ale împăratului Constantin cel Mare. Din nefericire, Valeriu Liciniu (308-324), la început pe deplin asociat la politica religioasă a împăratului Constantin, s-a depărtat de aceasta, devenind din anul 316 reprezentantul declarat al păgânismului în Orient, unde erau mulți creștini, și a început persecutarea lor între anii 320-323. În urma înfrângerii suferite de Liciniu în bătălia cu Constantin din 18 septembrie 324, la Chrysopolis, lângă Calcedon, pe coasta apuseană a Asiei Mici, în fața Constantinopolului, și a unor uneltiri împotriva lui Constantin, Liciniu este condamnat la moarte și executat la Tesalonica în anul 324. Acum, Constantin rămâne singurul împărat al vastului Imperiu Roman, până la moartea sa în 22 mai anul 337. Rămăsese singurul stăpânitor, Constantin cel Mare adoptă față de Creștinism o atitudine binevoitoare, fără a jigni însă păgânismul greco-roman, care are numeroase și puternice rădăcini. Împăratul însuși păstrează, în aproape tot timpul domniei sale, demnitatea supremă păgână de *Pontifex Maximus* și nu se leapădă de păgânism decât prin Botezul săvârșit cu câteva zile înainte de moarte, în luna mai anul 337.

Trebuie să recunoaștem, însă, că păstrarea titlului păgân de *Pontifex Maximus* îi dă dreptul, capacitatea și posibilitatea de a supraveghea și ține în frâu păgânismul, în interesul Creștinismului însuși. Dacă împăratul ar fi renunțat atunci la el, și-ar fi ridicat un rival periculos, care ar fi putut să restabilească situația de mai înainte a păgânismului, încă puternic prin numărul credincioșilor lui, prin influența și situația înaltă a senatorilor, aristocraților și funcționarilor superiori. În luarea de măsuri favorabile Bisericii, Constantin cel Mare procedează treptat și cu mult tact. Politica lui religioasă este caracterizată mai ales prin câteva fapte de importanță majoră: actul de libertate religioasă de la Milano, din luna ianuarie anul 313, alegerea unei noi reședințe imperiale și convocarea Sinodului I Ecumenic de la Niceea din anul 325. Imediat

după edictul din anul 313, împăratul îi scutește pe clericii creștini de obligația grea și costisitoare a funcțiilor municipale. Scutește Biserica de dări, drept de care nu se bucurau templele păgâne, și îi returnează tot ceea ce îi fusese confiscat, acordându-i și dreptul de a primi legate și donații. Totodată, el acordă ca ajutor episcopilor sume importante din tezaurul statului, pentru ridicarea de biserici și întreținerea clerului. El acordă Bisericii dreptul de eliberare a sclavilor și conferă episcopilor dreptul să-i judece pe cei ce n-ar voi să fie judecați după legile statului. Constantin cel Mare a intervenit și în dreptul penal, pe care a încercat să-l umanizeze, înlăturând din legile penale dispoziții și pedepse potrivnice spiritului creștin, ca răstignirea, zdrobirea picioarelor, arderea cu fierul roșu. S-a îmbunătățit tratamentul din închisori. S-au adus restricții luptelor de gladiatori și s-au trimis condamnații la mine, în loc de lupte. S-a modificat, în spirit creștin, legislația referitoare la căsătorie, la părinții fără copii, s-a îngreunat divorțul, s-a pedepsit adulterul și violul, s-a interzis aruncarea copiilor și vinderea lor, prin ajutoare date părinților săraci. S-au luat măsuri de protecție și ajutor pentru săraci, orfani, văduve și bolnavi. Prin legea din anul 321, Constantin cel Mare generalizează duminica ca zi de odihnă în imperiu. Încă din anul 317, împăratul Constantin cel Mare începe să bată și monede cu monograma lui Iisus Hristos. În funcțiile înalte, el numește de preferință creștini, dar păstrează și păgâni, cărora le interzice însă să aducă jertfe.

Cultul împăratului își pierde sensul religios, păstrând mai mult semnificația lui politică: cinstirea autorității împăratului ca exponent al puterii Imperiului Roman; templele dedicate lui devin localuri publice, fără statui și fără jertfe. În unele locuri, unde creștinii sunt majoritari, ei iau templele păgâne și le transformă în biserici sau le închid. Împăratul și membrii familiei sale – mama sa, Elena, soția sa, Fausta, sora sa, Anastasia, fiica sa, Constantina – dăruiesc episcopilor ajutoare pentru a repara bisericile sau pentru a construi altele noi. La Ierusalim, în Antiohia, Tyr, Nicomidia, Roma și Constantinopol se ridică biserici mărețe. La Constantinopol, el înalță Catedrala Sfinții Apostoli, care devine necropola împăraților bizantini. În cadrul unor festivități mărețe, se sfințește, la 14 septembrie anul 335, Catedrala Sfântului Mormânt, ridicată prin râvna și pe cheltuiala Împăratului Constantin cel Mare.

Cultul creștin și pelerinajul la Locurile Sfinte iau o mare dezvoltare. Mama împăratului, Sfânta Elena, descoperă la Ierusalim lemnul Sfintei Cruci pe care a fost răstignit Mântuitorul nostru Iisus Hristos. La Roma, împăratul donează episcopului fostul palat imperial – Lateranul.

Voința lui Constantin cel Mare de a susține Creștinismul s-a văzut și din alegerea unei noi capitale pe țărmurile încântătoare ale Bosforului. Încă din timpul lui Dioclețian (284-305), Roma nu mai era capitala unică a Imperiului Roman, căci acesta o mutase la Nicomidia, în Asia Mică. Roma a rămas un oraș păgân, în care templele, monumentele, Senatul Roman, aristocrația aminteau și păstrau vechea religie păgână. Constantin cel Mare se hotărăște să părăsească Roma păgână, spre marea nemulțumire a episcopilor Romei, și să întemeieze un nou oraș ca reședință imperială. Acesta a fost Bizanțul, pe Bosfor, care a primit numele de Constantinopol = orașul lui Constantin, început în anul 324 și inaugurat la 11 mai anul 330. Constantin cel Mare a făcut din Bizanț capitala unui imperiu creștin, care trebuia să arate aceasta prin bisericile, monumentele și atmosfera sa. Mutarea capitalei la Constantinopol a avut urmări și consecințe importante în istoria Imperiului Roman și a Bisericii. Prin această mutare s-au pus temelii Imperiului Roman de Răsărit care a durat până la 29 mai anul 1453, când Constantinopolul a fost cucerit de turci, sub conducerea lui Mahomed al II-lea Cuceritorul (1451-1481). În Constantinopol, numit „Roma cea nouă”, se ridică un oraș cu mare viitor politic și bisericesc. Episcopii de Constantinopol devin egali în rang de cinste cu episcopii Romei, prin canonul al 3-lea al Sinodului al II-lea Ecumenic de la Constantinopol, din anul 381, și canonul 28 al Sinodului IV Ecumenic de la Calcedon din anul 451.

Convocarea Sinodului I Ecumenic de la Niceea din 325 constituie unul dintre meritele deosebite ale împăratului Constantin cel Mare. Văzând tulburarea crescândă provocată de erezia lui Arie din Alexandria, Constantin se decide să-i convoace pe episcopii imperiului într-un sinod general sau ecumenic, pentru a defini împreună adevărurile de credință și a asigura unitatea Creștinismului. Ca om de stat experimentat, Constantin cel Mare și-a dat seama că unitatea Creștinismului, pacea și liniștea Bisericii, constituie elementul de viață și de rezistență al Imperiului Roman universal. În locul pluralității zeilor păgâni, era

de preferat existența unei singure credințe în imperiu, cea creștină, căci ea asigura și unitatea lui politică. Este interesant de constatat că împăratul Constantin însuși, cu toate că nu primise încă botezul, deschide sinodul ecumenic printr-o cuvântare adresată episcopilor, asigurându-i că el se consideră „împreună slujitor cu ei” (Eusebiu, *Viața fericitului împărat Constantin*, III, 13). Cu alt prilej, după mărturia lui Eusebiu de Cezareea, el afirmă că se consideră episcop pus de Dumnezeu pentru treburile din afară (ale Bisericii) (Eusebiu, *Viața fericitului împărat Constantin*, IV, 24). Este adevărat că politica religioasă inaugurată de Constantin cel Mare a avut și unele urmări defavorabile. Biserica a avut în persoana împăratului un ocrotitor, dar, în același timp, și un stăpân. Împărații s-au amestecat în chestiunile religioase, impunându-și propria voință. Unii au susținut arianismul, monofizismul, monotelismul, i-au persecutat pe ierarhii ortodocși, au înlăturat din scaune, exilându-i, ierarhi meritoși, loiali, fideli și destoinici. Desigur, ca om de stat, Constantin cel Mare a făcut și greșeli, pe care istoria nu i le trece cu vederea. În unele din actele sale de suveran, el a pedepsit sângeeros pentru motive de infidelitate politică și acte de trădare de stat. Astfel, fiul său, Crispus, moștenitorul de drept al tronului imperial, pe care Constantin și-l asociase la domnie în anul 317, cu titlul de Cezar, fiind implicat într-un complot de stat, este ucis în anul 325; la puțin timp, soția sa cea de a doua, Fausta, este ucisă în baia sa la Roma. În materie de politică bisericească, după Sinodul I Ecumenic de la Niceea din anul 325, el s-a lăsat influențat de curtezani lingușitori și de arieni, ceea ce a provocat mare și multă confuzie în sufletele credincioșilor. Cu toate aceste căderi, este în general admis că împăratul Constantin cel Mare a fost bine intenționat în actele sale și el a ocrotit, apărat și promovat Creștinismul, cel mai mare serviciu adus acestuia fiind libertatea sa, prin edictul de la Milan din anul 313. Convertirea sa la Creștinism a dat un nou curs istoriei universale, prin încercarea de a armoniza interesele superioare ale Imperiului Roman cu interesele Bisericii.

Îmbolnăvindu-se grav, Împăratul Constantin cel Mare se botează în vila sa de la Ancyrona, la marginea Nicomidiei, de episcopul semiarian Eusebiu de Nicomidia și alți clerici, cu câteva zile înainte de Rusalii, în luna mai anul 337. Moare la scurt timp după aceea, la 22

mai anul 337, în Duminica Rusaliilor, fiind îngropat cu mare fast în Biserica Sfinții Apostoli din Constantinopol, ctitoria sa. Pentru meritele sale deosebite și mai ales pentru marile servicii aduse Creștinismului, după lunga perioadă de persecuții, Biserica îl cinstește în chip deosebit, trecându-l în rândul Sfinților și numindu-l *cel întocmai cu Apostolii*. Politica lui religioasă, în general, a fost urmată de fiii și succesorii lui, cu excepția împăratului Iulian Apostatul (361-363), nepotul său, care a reintrodus pentru scurt timp păgânismul ca religie favorizată în Imperiul Roman, persecutând Creștinismul. Spre sfârșitul secolului al IV-lea, sub împăratul Teodosie cel Mare (379-395), Creștinismul devine din religie tolerată – *religio licita*, religie de stat, iar Ortodoxia devine confesiunea oficială a imperiului. Din timpul lui Teodosie cel Mare, Imperiul Roman devine imperiu creștin.

2. Sfântul Constantin cel Mare, primul împărat creștin – o abordare istorică. Viața lui și opera

Se numea Flavius Valerius Constantinus. S-a născut la Naissus, un oraș din Moesia Superior, ca fiu al unui ofițer din armata romană – Constantius Chlorus și al unei femei de condiție socială modestă, han-gița Elena (soție nelegitimă), de origine din același oraș sau din vreun sat traco-moesic din împrejurimi. Tradiția grecească precizează că s-a născut, de fapt, la Drepanum. Se presupune că a apărut pe lume între anii 280 și 285, în luna februarie, după unii istorici, după alții între anii 270 și 275 (data nu se cunoaște cu exactitate). În anul 289, Constantius s-a căsătorit cu Teodora, o fiică vitregă a lui Maximianus Hercules, coaugustul lui Dioclețian, lăsând-o pe Elena. Erau la mijloc și motive politice.

Din acel moment Constantin a fost dus la Sirmium și apoi la Nicomidia, la curtea lui Dioclețian, unde a rămas mai bine de zece ani. Acest lucru a avut o mare însemnătate pentru pregătirea viitorului împărat. Se presupune că împreună cu el se afla și mama sa, Elena, o femeie cu calități spirituale deosebite, care-i va da și primele îndrumări și învățături religioase. În anul 303, pe când creștinii erau acuzați că au dat foc palatului imperial din Nicomidia, pretext pentru marea perse-

cuție dezlănțuită împotriva lor de către Dioclețian, Constantin se afla de față, fiind martor la cele întâmplate, după cum va mărturisi ulterior. În timpul evenimentelor tulburi care au urmat abdicării lui Dioclețian și Maximian, Constantin pleacă din Nicomidia în Apus la tatăl său. Însă Constantius Chlorus moare în anul 306, după o victorie împotriva picților la Eboracum (York în Britannia) și armata îl proclamă Augustus la 25 decembrie 307 pe Constantin. În același an s-a căsătorit cu Fausta, fiica lui Maximian, iar după moartea acestuia, în anul 310 și-a exercitat autoritatea și asupra Spaniei. Este forțat să-și reia titlul de Caesar, dar refuză, deoarece Caesarul avea o autoritate mai mică decât Augustus.

În anul 310 Licinius se căsătorește cu sora împăratului Constantin, Constanția. În anul 311, Galerius moare nu înainte de a acorda libertate de cult Bisericii creștine, punând capăt persecuțiilor. Până la moartea lui Maximian, împăratul Constantin își va lua ca patron divin pe Hercule, protectorul socrului său, iar după aceea îl va părăsi și se va pune sub oblăduirea lui Sol Invictus, divinitate orientală, adoptată și de către romani. În același an se aliază cu Licinius, noul Augustus în Orient, după moartea lui Galerius și luptă împotriva lui Maxențius, instalat la Roma, după înlăturarea lui Severus. La 28 octombrie anul 312, Maxențius este înfrânt la nord de Roma, pe podul de pe Tibru, Pons Milvius (Podul Vulturului), cu toate că deține o armată mult mai numeroasă decât cea a adversarilor săi.

3. Referințele izvoarelor istorice despre relația împăratului Constantin cel Mare cu religia creștină

Potrivit lui Lactanțius (De mort. persecutorum, 44, 5), împăratul Constantin cel Mare ar fi avut, în noaptea precedentă luptei cu Maxențius, un vis, o vedenie în care i s-a spus că el va fi învingător, dacă va însemna pe scuturile ostașilor litera X, traversată de P. Este vorba de chrisma, adică de primele două litere ale numelui ΧΡΙΣΤΟΣ. În legătură cu acest eveniment există relatarea lui Eusebiu de Cezareea în lucrarea „Vita Constantini“ (*Viața lui Constantin*, I, 27-32). Acesta spune că împăratul Constantin cel Mare, dându-și seama de inferioritatea militară în care se află, s-a rugat Dumnezeului tatălui său și i-a

cerut să se descopere cine este, să-l ajute în necazul de față: „Și cum ședea împăratul înălțând astfel rugăciune stăruitoare, i s-a arătat un semn cu totul fără de seamăn de la Dumnezeu. Era cam pe la ceasurile amiezii, când ziua începuse să scadă, și Constantin a văzut cu ochii săi pe cer, deasupra soarelui, semnul de biruință al crucii, făcut din lumină, și deasupra o inscripție: «Întru aceasta vei învinge», după care, la vederea unei asemenea priveliști (minuni), el și întreaga armată (care îl însoțea în expediție și au asistat la această minune) erau cuprinși de frică și spaimă. Constantin a povestit mai departe că era descumpănit, neputând să-i priceapă tâlcul. Or, tot cugetând la ea, iată că s-a lăsat noaptea, fără să prindă de veste. Și, în timpul somnului, i s-a arătat Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, cu semnul văzut de el pe cer și i-a poruncit ca semnul ce i s-a arătat pe cer să-l facă și să-l folosească spre ajutor, ori de câte ori va avea de luptat cu dușmanul. A doua zi a împărțit prietenilor săi această taină și a poruncit meșterilor să-i confecționeze semnul care l-a văzut pe cer.” Este vorba de labarum – un steag în formă de cruce, terminat în partea superioară cu chrisma, aceasta fiind încadrată, la rândul ei, într-o coroană de lauri. Începând din acel moment, labarumul a devenit steagul oficial al armatei romane. Eusebiu ne spune mai departe că „Împăratul, tulburat de viziunea aceasta și nemaisocotind cu cale să se închine altui Dumnezeu, decât celui care i se arătase, a chemat la sine pe preoții deținători ai învățăturii lui, întrebându-i ce fel de Dumnezeu este acela și care ar putea fi tâlcul arătării semnului văzut de el. Ei au răspuns că acela este Dumnezeu Fiul, Unul Născut al Singurului Dumnezeu și ca simbolul văzut al nemuririi, însemnul triumfal al biruinței, pe care El a avut-o asupra morții, într-o vreme când sălășluia în trecut pe pământ... Drept aceea a și cerut să cerceteze Sfintele Scripturi, iar din preoții lui Dumnezeu și-a făcut sieși sfinți, adăugând că Dumnezeul cel văzut de el se cerea slujit cu toată osârdia”. Ca argument privind autenticitatea întâmplărilor este faptul că Eusebiu se referă la evenimentul în cauză, atât în „Discursul” său festiv, rostit în fața împăratului, cu prilejul sărbătoririi a 30 de ani de domnie, în anul 335, cât și în „Historia ecclesiastica”. În ambele locuri el spune că împăratul s-a rugat lui Iisus Hristos, la începutul campaniei împotriva lui Maxențius, ca să-i ajute în luptă. În „Vita Constantini”, alcătuită după moartea împăratului, în anul 337, relata-

rea este mai bogată în amănunte, acest lucru datorându-se faptului că, la o depărtare atât de mare, evenimentul a fost îmbrăcat în legendă și cuprinde poate unele exagerări sau înflorituri. Împăratul Constantin a fost convins că a văzut semnul crucii pe cer la începutul luptei împotriva lui Maxențiu, că el reprezintă simbolul lui Iisus Hristos și că acesta l-a ajutat să câștige lupta.

Monograma simplă Chi-Ro, numită și monograma constantiniană, apare pentru prima dată pe monedele și medalioanele constantiniene din anii 312-313, 315 și 317, deci aproximativ la câțiva ani de la bătălia de la Pons Milvius. Semnificativă este renunțarea lui Constantin cel Mare de a merge pe Capitoliu, la intrarea triumfală în Roma, potrivit Panegiricului de la Trier. Statuia lui Constantin din Forum, după instrucțiunile lui însuși, trebuia să poarte în mâna dreaptă o cruce. Chipurile zeilor păgâni continuă să apară pe monedele lui Constantin până în anul 321, iar cel al zeului Soare până în anul 322. Pe un medalion de argint bătut la Ticinium în anul 315, este reprezentat Constantin cu cască, iar pe ea monograma lui Iisus Hristos. Aceste simboluri creștine n-ar fi putut să apară fără asentimentul lui Constantin, ceea ce arată și confirmă convingerile sale religioase. Însă, după informațiile lui Eusebiu și Lactanțius, Constantin a fost îndrumat de tatăl lui să nu persecute, ci să ocrotească, să protejeze și să favorizeze creștinismul, în care, spre deosebire de Dioclețian și Galerius, nu vedea deloc o crimă împotriva statului. O fiică a lui Constantius Chlorus, sora vitregă a lui Constantin cel Mare, purta un nume specific creștin, Anastasia. Mai mult decât atât, mama sa provenea dintr-o regiune cu mulți creștini, Naissus, după unii istorici, după alții din Drepana, Bithynia, și este posibil să fi îmbrățișat creștinismul încă de pe atunci. Chiar dacă izvoarele aproape că tac, în ceea ce privește orientarea religioasă a Elenei, izvoare târzii din sec. IV afirmă că a făcut o călătorie la locurile sfinte în timpul domniei lui Constantin, unde a găsit Crucea Mântuitorului nostru Iisus Hristos. Prin urmare, era creștină. Istoricul Stelian Brezeanu consideră că mama împăratului Constantin, Elena, era o creștină ferventă, care a contribuit la apropierea lui Constantin cel Mare de Biserica Ortodoxă. După anul 324, ca urmare a victoriei sale în conflictul cu Licinius, opțiunea lui Constantin pentru creștinism este deplină și fermă. Faptul că s-a botezat abia în anul 337 s-a datorat credinței

vremii, potrivit căreia această Sfântă Taină a Bisericii Creștine (prima între cele șapte) îl curăță de orice păcat săvârșit în viața pământească.

4. Drepturile și privilegiile acordate creștinilor de către împăratul Constantin cel Mare

Sunt cunoscute două scrisori ale împăratului Constantin către Anulinus – proconsul al Africii, dinaintea Edictului de la Milano din anul 313, una prin care dispunea restituirea proprietăților bisericesti, iar cealaltă prin care se dădeau dispoziții pentru scutirea clericilor creștini de îndeplinirea sarcinilor publice. O altă scrisoare a împăratului Constantin, din această perioadă de timp, era adresată Episcopului Cecilianus al Chartaginei, prin care îi comunica acestuia pregătirea unei însemnate sume de bani, pentru plata clericilor cultului creștin ortodox.

După cum am mai spus, la începutul anului 313, Constantin și Licinius s-au întâlnit la Milano, unde a fost oficiată căsătoria lui Licinius cu Constanția – sora vitregă a împăratului Constantin cel Mare. A existat un edict premergător care acorda libertate de cult creștinilor, dar mult mai restrictiv și care nu se aplica pe tot teritoriul Imperiului Roman. Este vorba de edictul lui Galerius, din 30 aprilie 311, semnat și de către Constantin și Licinius, dar acesta nu se aplica în Siria și Egipt, respectiv, în Asia Mică. În conferința de la Milano, Constantin și Licinius au abrogat dispozițiile restrictive ale edictului lui Galerius, referitor la cultul creștin, acordând o nouă jurisprudență, cu referire la bunurile bisericesti. Noile dispoziții au fost comunicate în provinciile orientale ale imperiului, unde se simțea mai multă nevoie. În afară de libertatea deplină de manifestare pentru creștini, aceste hotărâri mai cuprindeau: încetarea oricăror măsuri de urmărire în justiție a lor, recunoașterea Bisericii ca persoană juridică (organism corporativ), primirea înapoi a bunurilor confiscate de stat sau compensații financiare pentru ele, deplina libertate de manifestare și pentru celelalte culte religioase, care au dreptul să-și urmeze obiceiurile și credințele lor și să cinstească divinitățile pe care le doresc.

Însă împăratul Constantin cel Mare i-a ajutat foarte mult pe creștini. Revoluția promovată de împăratul Constantin în politica religioasă

să a Imperiului Roman a fost numită „Pacea Constantiniană“. Prin legea din anul 316 împăratul permitea eliberarea sclavilor din Biserică în prezența episcopului. Începând cu anul 317, în funcțiile înalte sunt admiși și creștinii. Chipurile zeilor păgâni, cu excepția zeului Soare, sunt înlocuite pe monede cu inscripții de caracter neutru, dar și cu semne creștine. În 321, prima zi a săptămânii – dies solis – devine ziua Domnului – Duminica. Tribunalele episcopale primesc aceleași privilegii, aceeași putere ca și cele acordate tribunalelor civile. În anul 321, împăratul Constantin cel Mare a decretat legea care dădea Bisericii creștine dreptul de moștenire. Această lege permitea oricui dorea să-i facă donații testamentare. Biserica a primit din partea statului donații foarte mari, fie proprietăți, fie bunuri materiale. A ridicat numeroase biserici, acordându-le mari domenii. De pildă, domeniile oferite bisericilor din Roma aduceau anual un venit de 30.000 de solidi (monede de aur) numai din închirierea lor. Tuturor bisericilor din imperiu le-a dat grâu pentru hrana clerului și a oamenilor săraci. Aceste danii de grâu au fost atât de mari, încât împăratul Iovian (363), cu toate că era foarte credincios, a fost nevoit să le reducă la două treimi.

Față de păgâni, împăratul Constantin cel Mare a fost tolerant. Totuși, se pare că în anul 324 a promulgat o lege împotriva anumitor culte păgâne. Acestea erau considerate periculoase pentru stat, iar în anul 322, chipul zeului Soare dispare definitiv de pe monede. Numai atitudinea lui Constantin a fost consecvent îndreptată în favoarea creștinilor. Galerius a dat o libertate restrictivă creștinilor, iar Licinius după Edictul de la Milano s-a distanțat de creștinism, devenindu-i chiar ostil. Licinius i-a îndepărtat pe creștini din unitățile militare importante și din administrația centrală; a interzis ținerea de sinoade episcopale; i-a obligat pe creștini să celebreze cultul în afara orașului, separat pentru bărbați și femei; toți funcționarii erau obligați să aducă jertfe zeilor; s-a ajuns chiar la noi martiri creștini, fără să existe un ordin în acest sens. Aceste lucruri au determinat și mai mult apropierea creștinilor față de Constantin cel Mare și victoria acestuia în fața rivalului său, Licinius, la 18 septembrie anul 324.

**5. Despre relația și raportul
împăratului Constantin cel Mare
cu instituția Bisericii**

Împăratul devine arbitru între taberele aflate în conflict, datorită unor chestiuni dogmatice. În anul 314 are loc sinodul lui Constantin de la Arles, când treizeci și trei de episcopi din Apus au cerut condamnarea donatiștilor, care s-au plâns împăratului Constantin. Într-o scrisoare adresată lui Domitius Celsius, vicarul Africii, el spune: „Ce datorie mai mare aș putea avea în virtutea puterii imperiale care mi-a fost dată, decât aceea de a înlătura erorile și de a reprima actele iresponsabile, pentru ca toți să se închine Dumnezeului Atotputernic, în cadrul unei religii autentice, într-o înțelegere adevărată și cinstită, care I se cuvine?”.

Prin urmare, împăratul considera legitimă autoritatea sa de a îndrepta „erorile” și de a convoca sinoade bisericești în acest sens, plecând de la puterea imperială pe care o deținea, ca simbol al voinței lui Dumnezeu. Astfel, în anul 325, cu ocazia unei astfel de dispute dogmatice, împăratul Constantin cel Mare a convocat un nou sinod la Niceea. Arie – preot din Alexandria, ucenic al lui Lucian, celebru profesor la Antiohia (mare teolog și martir) – a început să propovăduiască o învățătură eretică, în legătură cu persoana Fiului lui Dumnezeu. El susținea că Fiul trebuia să fie ulterior Tatălui și că a fost un timp în care El nu a existat. Fiul a fost creat, ex nihilo (din nimic), fiindcă substanța Tatălui este indivizibilă și este deci o creatură. Alexandru – Episcop de Alexandria a văzut în aceasta o erezie și a refuzat să acorde Sfânta Împărtășanie lui Arie. După aceea convoacă un sinod cu episcopii egipteni și-l condamnă pe Arie, care își găsește ajutorul la doi episcopi de mare renume: Eusebiu de Nicomidia și Eusebiu de Cezareea. Împăratul Constantin cel Mare a scris tuturor teologilor, cerându-le să nu se certe pentru probleme atât de fine, sensibile și delicate, ci să le rezolve dacă au opinii diferite, ca filozofii păgâni, care chiar dacă nu sunt de acord unii cu alții, trăiesc totuși bine împreună. Toate demersurile împăratului Constantin pentru a pune capăt dezbinării în Biserică au fost zadarnice. Această cauză și situație explică întâlnirea celor 318 părinți de la Niceea, împreună cu împăratul Constantin, care au condamnat

arianismul, considerându-l erezie. Cu acest prilej Sinodul a alcătuit primele șapte articole ale Simbolului de Credință (Crezul creștin), care sunt rostite în Biserică. Intervenția fermă și autoritară a împăratului, care cheamă și convoacă sinodul, luând parte activă la lucrările lui și acordând deciziilor luate putere de drept, prin confirmarea lor, a pus temelia raporturilor dintre Stat și Biserică, făcând a se recunoaște oarecum suveranul drept căpetenie a Bisericii.

**6. Sfântul împărat Constantin cel Mare
în istoria Bizanțului
- o abordare fenomenologică și teologică.
Constantin cel Mare: monarhia creștină și orientală**

Domnia lui Constantin cel Mare, care va transforma imperiul păgân într-unul creștin, iar Roma va fi deposedată de primatul ei în favoarea Constantinopolului, marchează începutul istoriei bizantine. Trebuie însă menționat faptul că nu vom asista acum la o ruptură netă între istoria romană și cea bizantină: timp de trei secole până la eșecul lui Justinian în încercarea sa de a reface unitatea imperiului, el va apărea, mai degrabă, ca o continuare a romanității. Timp de 300 de ani moștenirea Romei și a Greciei, amenințată de invaziile popoarelor barbare, a fost treptat transferată la Bizanț, iar imperiul a dobândit caracterele esențiale ale Imperiului Bizantin. De aceea fără să ne hazardăm putem spune că istoria bizantină are un sfârșit sigur: cucerirea Constantinopolului de către otomani, la data de 29 mai anul 1453. În schimb, actul fondator este crearea noii Rome, hotărâtă și decisă de către împăratul Constantin cel Mare, pe malurile Bosforului și care va purta numele său: Constantinopol, inaugurat pe data de 11 mai anul 330. Prin aceasta, împăratul urmărea apropierea de frontierele cele mai amenințate, Dunărea și Eufratul, fără a avea în vedere neapărat crearea unui nou imperiu. În anul 330, Imperiul Roman continuă. Atunci când valul invaziilor va acoperi partea occidentală a acestuia, iar vechea Romă va cădea în anul 476, Imperiul Roman va continua în Orient: nu există o altă soluție de continuitate. Constantinopolul a fost întemeiat pe locul anticului Bizanț, dar locuitorii noii Rome, ca și cei ai imperiului nu-și vor lua numele de bizantini; ei vor fi în continuare romani, imperiul

lor va rămâne Imperiul Roman, iar împăratul va fi în continuare împăratul romanilor. Numai câțiva pasionați de literatură antică vor avea conștiința acestei îndepărtate preistorii a orașului și îl vor numi ocazional Bizanț.

a. Despre imperiul lui Constantin cel Mare

Niciun suveran în istorie poate că nu merită mai mult titlul de „Mare“ ca în cazul lui Constantin, deoarece în cincisprezece ani el a luat două decizii care au modificat viitorul lumii civilizate. Prima a fost adoptarea Creștinismului drept religie oficială a Imperiului Roman. A doua a fost transferul capitalei acestui imperiu de la Roma la Constantinopol. Aceste două hotărâri și decizii cu consecințele pe care le vom vedea pe parcurs i-au conferit împăratului Constantin dreptul de a concura pentru titlul de omul cel mai influent în istorie.

După cum am mai spus și în rândurile anterioare, Constantin cel Mare s-a născut în orașul Naissus din Moesia Superior (Niș, Iugoslavia) în jurul anului 274, ca fiul mai mare al lui Constantius Chlor și al Elenei. Ne aflăm în perioada în care Imperiul Roman era condus de împărații Dioclețian și Maximian, cu titlul de Augusti și de Galeriu și Constantius în calitate de cezari. Pentru o mai bună cunoaștere a treburilor statului, Dioclețian (284-305), prim August și împărat în Orient, și-a luat un coleg cu titlul de Augustus, anume pe Maximian, căruia i-a repartizat pentru administrare Apusul. Așa a luat naștere sistemul de conducere în doi, cunoscut sub numele de diarhie. Mai târziu, fiecare August și-a luat câte un ajutor, cu titlul de Cezar, adică Dioclețian pe Galeriu, iar Maximian pe Constantius Chlor, luând naștere conducerea în patru – tetrarhia. La 1 mai anul 305 Dioclețian și Maximian se retrag, iar în locul lor devin Augusti Galeriu pentru Orient și Constantius Chlor în Occident. După moartea acestuia din urmă în anul 306, armata îl proclamă drept August pe Constantin, care la anul 311 se aliază cu Licinius, noul August în Orient, după moartea lui Galeriu și luptă împotriva lui Maxențiu, instalat la Roma după ce l-a înlăturat pe Severus (adjunctul în calitate de Cezar al lui Constantius Chlor, în Occident). La 28 octombrie 312 Maxențiu este înfrânt la Pons Milvius (Podul Vulturului) sau Saxa Rubra (Stâncile roșii) pe Via Flaminia la

aproximativ 10-12 km nord-est de Roma. În acest loc Constantin are celebra viziune, relatată de istoricul Eusebiu de Cezareea în lucrarea sa „Vita Constantini“, precum și de apologetul creștin Lactanțiu – tutorii lui Crispus, fiul lui Constantin (De mortibus persecutorum). Evenimentul relatat în cele două lucrări constituie actul prin care s-a explicat convertirea împăratului Constantin cel Mare la creștinism. Unii pun însă la îndoială valoarea documentară a celor doi autori, mai ales a lui Eusebiu. Între argumentele ce sunt invocate ar fi faptul că întâmplarea de la Pons Milvius nu este relatată de către Eusebiu în „Istoria sa bisericească“ de la anul 324, or, dacă ar fi avut loc, autorul nu ar fi trecut-o cu vederea. Deci ar fi vorba de o interpolare mai târzie în „Vita Constantini“. Noi trebuie însă să ținem cont de faptul că nucleul evenimentului a fost real, chiar dacă a cunoscut și unele înfloriri sau exagerări, dar (după cum am mai spus) despre el Eusebiu vorbește și în Discursul său festiv, ținut cu prilejul împlinirii a treizeci de ani de domnie a împăratului Constantin cel Mare.

Relevante, în această privință, sunt atitudinea și comportamentul pe care le-a avut, după acest eveniment, împăratul Constantin cel Mare, față de creștinism. El nu a repudiat dintr-odată toată moștenirea păgânismului, ci, ca și tatăl său care a fost monoteist, el a continuat să considere soarele ca mediator vizibil între Dumnezeu suprem și oameni. El va înclina însă, din ce în ce mai mult, spre creștinism și dovada cea mai clară și limpede a atitudinii sale din această vreme o va constitui statuia sa din Forum, care după instrucțiunile sale trebuia să poarte în mâna dreaptă o cruce. Cu alte cuvinte, bătălia de la Pons Milvius a făcut din Constantin stăpânul absolut al Europei. Ea a marcat, totodată, dacă nu propria sa convertire, cel puțin momentul din care el a devenit protectorul, ocrotitorul și apărătorul creștinilor. La începutul lunii ianuarie a anului 313 Constantin părăsea Roma pentru Milan, unde va avea loc o întâlnire cu Licinius. Discuțiile au fost amicale, cu atât mai mult cu cât Licinius se va căsători cu Constanția – sora lui Constantin. Această întâlnire a fost urmată imediat și de binecunoscutul edict de toleranță de la Milan. Cu toate acestea, Licinius era un păgân convins și la scurt timp nu va mai accepta edictul, fapt atestat de inscripția de la Salsovia. Textul acestei inscripții amintește și de un dux Scythia: „Dei Sanctis Solis / Simulacrum consecratum / die XIV kalendis Decembribus / de-

bet singulis annis / iusso sacro Dominorum Nostrorum Licini Augusti et Licini Caesaris / ture cercisis et profu / sionibus eodem die / a prae-positis et vexillationibus dux / secutus iussionem describit“ (chipul sfântului zeu Soare, consacrat la 18 noiembrie, trebuie să fie închinat în fiecare an, după porunca sacră a stăpânilor noștri Licinius Augustul și Licinius Caesarul, cu tămâie, lumini și libații, în aceeași zi de către comandanții și detașamentele staționate în castrul Salsovia. Valerius Romulus, bărbat de rang equestru și ducele provinciei, urmând porunca a pus să se transcrie). Datorită încălcării înțelegerii religioase și politice în special, împăratul Constantin îl atacă pe Licinius și îl înfrânge la Carpus Ardiensis, în anul 314: „...totuși Constantin... a pornit cu război împotriva lui Licinius... și luând în stăpânire toată Dardania, Moesia și Macedonia a ocupat numeroase provincii...“; „Licinius cerea pace și promitea să îndeplinească cele cerute... pacea a fost încheiată de către cei doi, cu condiția ca Licinius să păstreze Orientul, Asia Mică, Tracia, Moesia și Scythia Minor“. Din păcate, relațiile dintre cei doi se vor deteriora din nou, între anii 319-320, tensiunea atingând punctul maxim în anul 324, când în lupta de la Chrysopolis, de lângă Calcedon, Licinius este înfrânt. Rămas singur împărat, Constantin cel Mare a instaurat monarhia ereditară, asigurată până în anul 361 de fiii săi, luând sfârșit în acest fel sistemul colegial de conducere, instaurat de Dioclețian.

b. Despre noua capitală a imperiului

Alegerea anticului Bizanțion de pe malul vestic al Bosforului drept viitoarea capitală a imperiului se explică prin rațiuni strategice și economice. De aici se putea supraveghea frontiera cea mai amenințată a Dunării de Jos și în același timp dușmanul persan. Schimburile comerciale dintre orașele din bazinul Mării Negre și Grecia nu se puteau face decât pe aici; nicio corabie nu putea trece dintr-o parte în alta, fără asentimentul locuitorilor din Bizanț. Mai puțin de șase ani au fost necesari între decizia de construire a noii Rome și inaugurarea din 11 mai 330. În jurul palatului, al bisericii și al hipodromului, zeci de mii de muncitori și artizani au lucrat zi și noapte pentru ca acest oraș să devină, într-o oarecare măsură, asemănător vechii capitale a imperiului:

Roma. Orașul va fi închinat de către întemeietorul său Sfintei Fecioare, iar cu prilejul inaugurării s-a săvârșit o slujbă în biserica „Sfânta Irina”, în timp ce populația păgână s-a rugat pentru prosperitatea lui în templele autorizate să le folosească. Cu șase ani în urmă, Bizanțul nu era decât un orașel grecesc ca atâtea altele. Acum, reconstruit și rebotezat, el era „Noua Romă”, aceasta fiind noua denumire oficială, deja gravată pe unul din stâlpii curții de justiție recent construite. În vechea Romă, bineînțeles că cetățenii păstrau vechile privilegii, comerțul era același, portul Ostia rămânând deosebit de activ. Numai că mai multe familii senatoriale romane încep să ia drumul Bosforului, atrase de perspectiva locuirii într-un palat somptuos în noua capitală sau de marile domenii din Tracia, Bitinia și Pont. În plus, un Senat incomparabil mai luxos îi aștepta în „Noua Romă”. Succesul va fi deplin. La sfârșitul domniei lui Constantin cel Mare, în anul 337, orașul va număra deja mai multe zeci de mii de locuitori; la începutul secolului al V-lea zidurile construite de împăratul Constantin cel Mare, care cuprindeau o suprafață de 750 ha, se vor dovedi prea strâmte; Teodosie al II-lea va dubla suprafața acestuia, ajungând până la 1.450 ha, o nouă extindere având loc în secolul al VII-lea, prin includerea cartierului de Nord al Vlahernelor, în care se afla celebrul sanctuar al Maicii Domnului. Strada principală era plină de porticuri și forumuri. Din păcate, contrastul era evident între splendoarea palatelor și construcțiilor publice și micile locuințe din lemn. La început, orașul va fi deosebit de aerisit, plin de grădini de agrement și de cele cu zarzavaturi, de terase cu viță-de-vie și livezi, precum și de diverse culturi de câmp. Aceste caracteristici ale noii capitale le vom găsi și în timpul lui Justinian, când populația va ajunge la aprox. 400.000 de locuitori.

c. Despre încreștinarea imperiului

Prin Edictul de la Milan din anul 313, împăratul Constantin cel Mare acordă creștinilor libertate de cult. La sfârșitul secolului al IV-lea Teodosie I va face din religia creștină singura religie autorizată: creștinismul înlocuia religia imperială. Universalismul religios se adaugă celui politic. Împărăția terestră era privită, tratată și abordată ca imaginea pământească a Împărăției lui Dumnezeu, iar împăratul

devenea locotenentul lui Dumnezeu pe pământ; Biserica și Statul se completează și se întrepătrund. În timp ce legislația civilă se va ocupa de organizarea materială a Bisericii, decretele canonice devin legi civile.

Biserica urmează ca organizare pe cea de Stat: se aplică așa-numitul principiu al acomodării. Ea se naște în orașe și se organizează în acest cadru: conducătorul comunității locale este episcopul, iar orașul este administrat, bineînțeles, prin episcopie. Biserica adoptă și modelul provinciei, care regrupa mai multe orașe ce deveneau provincie ecleziastică sau bisericească; episcopul principalului oraș devenea episcop mitropolitan, înconjurat de principalii săi sufragani. Adaptarea cadrului diocezan civil va fi ceva mai dificilă. Astfel, Antiohia era în mod firesc în fruntea diocezei Orientului, precum Alexandria pentru Egipt. În schimb, importanța pe care o capătă acum Cezareea în cadrul diocezei Pontului și Efesul în cea a Asiei umbrește într-o oarecare măsură Constantinopolul. În acest caz, vedem cum funcționează, din nou, foarte bine principiul acomodării: fiind vorba de noua capitală, va evolua din sufragan al Heracleei Traciei în mitropolie; noțiunea de patriarhat se va degaja treptat, iar la Sinodul Ecumenic de la Calcedon din anul 451, se va fixa numărul de cinci; Noii Rome se acordă rangul al doilea, vechea capitală își păstrează locul, organizarea globală începând să aibă un caracter politic.

Raporturile dintre Biserică și Imperiu vor depăși destul de repede cadrul administrativ. Episcopii sunt aleși din rândul aristocrației municipale, devenind, în scurt timp, membrii marcanți ai inteligenței orașelor. De fapt, creștinismul devine singura garanție a civilizației împotriva barbarilor: el salvează Imperiul Roman, filozofia și etica cetății grecești de la distrugere. Pentru aristocrația orașelor, episcopul elenofon este de preferat soldatului barbar latinofon; el devine misionarul unei culturi cu care se identifică. Un prim exemplu, în acest sens, este Eusebiu – Episcopul Cezareii, care-și va pune condeiul în slujba împăratului Constantin cel Mare cu atâta entuziasm, încât contrasta în mod evident cu atitudinea reținută a retorilor greci, cu privire la puterea imperială. Astfel, în multe situații și locuri, misionarul va fi acela care va încheia procesul de elenizare.

7. Despre relațiile și raportul personal al împăratului Constantin cel Mare cu Biserica

O religie care crește prin propria sa energie, cum era cazul religiei creștine, nu își putea dori altceva decât să fie liberă și în siguranță; acest lucru i-a fost acordat de către împăratul Constantin cel Mare. De aceea, în vremea în care vedem cum în lumea romană se înmulțesc bisericile, are loc o activitate teologică intensă. El i-a ajutat pe creștini să intre în administrație și a încurajat chiar comunitățile formate îndeosebi din creștini. Astfel portul creștin al Gazei, Maiuma, obține rangul de cetate, iar Orikistos – un sat din Frigia, primește rangul de civitas, „pentru că toți locuitorii sunt cunoscuți a fi adepți ai celei mai sfinte religii“. Din păcate, în această perioadă se vor înmulți și dezvolta și ereziile. Astfel, în Nordul Africii, mai cu seamă în provincia Numidia, au apărut o serie de tulburări, provocate de atitudinea aripii rigoriste a creștinilor, care pretindea că cei ce nu au avut un comportament demn în timpul persecuțiilor, considerați a fi niște trădători (traditores) și căzuți (lapsi), trebuie condamnați pentru totdeauna. Episcopul Cartaginei, Mensurius, era apărătorul tendinței moderate, dar după moartea lui, a fost ales ca episcop diaconul Cecilian, în anul 312. La hirotonia sa a participat numai Episcopul Felix, dintr-un oraș mic pe nume Abtuni, fără să fi așteptat venirea celorlalți episcopi din Numidia, așa cum era normal. În plus, acest Felix era considerat a fi un trădător, iar Cecilian devenea automat tot un trădător, care trebuia exclus automat din Biserică, împreună cu partizanii săi. Acești episcopi au considerat hirotonia nulă și l-au ales în locul lui Cecilian pe Majorin, succedat la scurt timp de Donatus, de la care vine și numele acestei mișcări eretice. Chiar dacă a avut, la prima vedere, mai degrabă un caracter disciplinar, donatismul a dobândit, în timp, o formă doctrinară, opusă credinței tradiționale. De aceea nu poate fi considerată ca o simplă schismă, ci ca o criză ce are un aspect doctrinar evident. Pentru donatiști faptul de a fi trădător era o crimă, iar legătura cu cel care era considerat culpabil însemna a fi la fel cu el. De aceea donatiștii se situau, la un moment dat, pe linia Sfântului Ciprian al Cartaginei († 258) care spunea că „în afară de Biserică nu este mântuire“. Pentru că ei considerau că singura Biserică este cea a Sfinților, ei îi rebotezau pe cei care proveneau din comunitățile

lui Cecilian și ale succesorilor acestuia. Convingerea lor că sunt singura Biserică îi va conduce de-a lungul timpului la un conflict deschis cu puterea civilă. Astfel, în anul 314, împăratul Constantin cel Mare a convocat un sinod la Arles, unde au participat treizeci și trei de episcopi din Occident, care i-au condamnat pe donatiști. Mai târziu, în anul 316, este convocat un alt sinod la Milan, care confirmă hotărârile de la Arles. Prin libertatea în cult, pe care le-o acordă împăratul Constantin cel Mare în anul 321, se încercă o aplanare a tensiunilor, însă tulburările provocate de ei vor continua până în vremea invaziilor arabe.

O altă erezie ceva mai cunoscută a fost arianismul. Cu acest nume distingem și definim o doctrină apărută în secolul al III-lea în Siria și dezvoltată în secolul următor de către Arie – un preot din Alexandria. El nu admitea că cele trei persoane ale Sfintei Treimi pot fi egale: el susținea că, dacă Tatăl sau Dumnezeu este veșnic, atunci Fiul este creatura Tatălui, negând dumnezeirea și divinitatea celei de a doua persoane a Sfintei Treimi. Arie este excomunicat de către Episcopul Alexandru al Alexandriei, hotărâre și decizie care va fi validată printr-un sinod local. Criza și erezia ariană marchează debutul marilor controverse teologice, ce vor persista pe durata a cinci secole, lăsându-ne ca moștenire scrierile inspirate ale Părinților bisericești și formulele adoptate la Sinoadele Ecumenice. Cauzele controversei care a luat naștere la Alexandria, capitala gândirii creștine, poate părea creștinilor de astăzi greu de înțeles, numai că pentru cei din secolul al IV-lea teologia reprezenta „o problemă de viață și de moarte, o îndatorire spirituală, o mărturisire a credinței lor, o soluție pozitivă la problemele lor de viață”. În aceste dispute care, în mod aparent, păreau că se opreau asupra unor termeni și definiții abstracte, participanții apărau și protejau, de fapt, sensul concret și esențial al creștinismului, care se rezumă în noțiunea de „mântuire”. De fapt, mântuirea nu rezultă dintr-un act magic, împlinit din exterior, ci depinde de gradul de acceptare și de apropiere de către un om a darului, primit de la Dumnezeu. Teologia este expresia credinței Bisericii în termenii rațiunii, prin lărgirea acesteia până la dimensiunea Revelației, punerea ei în acord cu evidența adevăratei credințe. Credința precede teologia și pentru aceasta este unica rațiune, care ne permite să vorbim despre o evoluție teologică, ca receptare, explicare și precizare progresivă a plenitudinii originale a credinței.

Exemplele lui Origen sau Tertulian ne arată că primele tentative de explicare au fost imperfecte și chiar eretice. Aceasta ne permite să măsurăm întreaga dificultate în căutarea și găsirea cuvintelor adecvate pentru exprimarea credinței. A fost nevoie de mai multe secole pentru remodelarea gândirii umane în spiritul și duhul creștinismului.

În secolul al II-lea, apologeții, apărători ai credinței creștine în fața imperiului și a societății, au încercat să explice credința în Sfânta Treime, plecând de la conceptul de Logos, familiar filozofilor greci. Iisus Hristos – Fiul lui Dumnezeu, este Cuvântul Tatălui, prin care Acesta a creat și mântuit lumea, fiind legătura Sa cu aceasta. În Cuvânt, noi Îl recunoaștem pe Dumnezeu și ne unim cu El. Pericolul, într-o astfel de explicație, ține de faptul că, în filozofia greacă, conceptul de Logos deține și posedă o natură „instrumentală”. Logosul este întotdeauna un intermediar, un principiu unificator, fără a fi o instanță independentă, cu o existență proprie. În Evanghelia după Sfântul Apostol și Evanghelist Ioan, „Cuvântul” este înțeles în spiritul și în lumina Vechiului Testament, ca Dumnezeu dinamic, activ, ori în concepția grecilor El putea fi foarte ușor considerat o „calitate” divină sau o „forță” acordată omului Iisus pentru a se distinge de restul umanității. Altfel spus, conceptul de Logos, comun creștinismului și elenismului, trebuia să se debaraseze de sensul „cosmologic” pe care-l posedea în filozofia greacă. Numai că apologeților din secolul al II-lea le lipseau cuvintele filozofice necesare. Scrierile lor erau uneori confuze și pline de ambiguități: perfect ortodoxe pentru Biserică, care le citea în termenii propriei credințe, ele puteau fi înțelese în afară ca identificând pe Tatăl cu Fiul, în sensul în care un om poate fi identificat cu rațiunea sau gândirea sa.

Ceva mai târziu, la începutul secolului al III-lea, apare în Apus sau Occident ceea ce s-a numit „monarhianism”, adică învățătura despre Sfânta Treime care apărea „monarhia” Tatălui, motivată în acest demers de teama de a nu se îndepărta de monoteismul original, prin scandalul celor pentru care credința Bisericii apărea ca o credință în trei dumnezei. Monarhianiștii învățau că singur Tatăl era Dumnezeu; cu privire la învățătura despre Iisus Hristos și cea despre Duhul Sfânt ei erau divizați în două grupe: unii spuneau că Iisus Hristos era un om asupra căruia a coborât o forță dumnezeiască, ce a făcut din El Fiul lui Dumnezeu, unindu-L sub o formă deosebită cu Tatăl; alții considerau că

Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt sunt trei „moduri” de manifestare în lume a unicului Dumnezeu, descoperit mai întâi ca Tată, apoi ca Fiul și apoi ca Duhul Sfânt. Această doctrină a primit numele de modalism, iar promotorul ei a fost un preot din Roma, Sabelius, excomunicat de Biserică prin Papa Calist.

De la lupta împotriva ereziilor au luat naștere primele încercări ortodoxe de a „descrie” Taina Sfintei Treimi și de a o exprima într-un limbaj accesibil oamenilor. În Occident sau Apus acest fapt s-a materializat în teologia lui Tertulian, înaintea trecerii lui la montanism, iar în Orient sau Răsărit, în opera lui Origen. În ciuda eforturilor evidente, cei doi păcătuiesc prin același defect: amândoi admit identificarea lui Dumnezeu cu Tatăl, ceea ce constituia sursa monarhianismului. Gândirea era încă în urma credinței, cuvintele se dovedeau incapabile să exprime o experiență. Aceasta era situația la apariția arianismului: insuficiența limbajului antena și provoca o deviere a gândirii și implicit a credinței, denaturând adevărurile fundamentale ale revelației neo-testamentare. În acest sens, criza și erezia ariană puneau capăt acestor confuzii: ea oferea Bisericii posibilitatea exprimării credinței sale în Sfânta Treime. Arie se înșela pentru că el adopta o apropiere exclusiv filozofică, pentru rezolvarea problemei teologice a Treimii. În cele două adevăruri esențiale din viața creștină: unitatea lui Dumnezeu și mântuirea lumii prin Fiul, el vedea două principii abstracte. Monoteist convins, el nu era în sensul Vechiului Testament, ci în spiritul monoteismului filozofic, predominant în lumea elenistică. Era vorba despre recunoașterea Unului, acea unitate abstractă de la baza oricărei existențe, principiu și instanță, unificator al multiplului. Pentru Arie, Dumnezeu este Unul și nu poate exista în El multiplicitate: dacă El are un Fiul, Acesta este distinct de El, nu este Dumnezeu. Chiar dacă Fiul S-a întrupat pentru mântuirea oamenilor, El nu este Dumnezeu în sensul unic și absolut, așa cum putem vorbi despre Tatăl. Arianismul era o raționalizare a creștinismului, care convenea spiritului epocii printr-un monoteism strict. Prima reacție împotriva arianismului a fost o credință puternică, care nu vedea cu ochi buni pericolul distorsionării principiilor sfinte ale Bisericii. Arie a fost combătut chiar de propriul episcop, Alexandru al Alexandriei, numai că în acele vremuri există o clasă de „intelectuali” care aspirau la explicarea „rațională” a

creдинței, deranjați de natura prea puțin filozofică a învățaturii Bisericii. Erezia ariană le părea o interpretare „modernă“, susceptibilă s-o facă acceptabilă pentru cercul oamenilor instruiți. Din păcate, ceea ce la început părea o controversă localizată la Alexandria se va întinde puțin câte puțin în tot Orientul.

Orientul creștin a avut mult de suferit de pe urma acestor neînțelegeri, iar împăratul Constantin cel Mare se va hotărî, în cele din urmă, să intervină personal pentru păstrarea ordinii și liniștii în imperiu. Ne putem imagina și închipui ce reprezenta acum pentru Biserică, după trei secole de persecuții, convertirea împăratului. Acesta și imperiul deveneau deodată instrumentele providențiale ale Împărăției lui Iisus Hristos. Chiar dacă nu a putut sesiza personal fondul controverselor teologice, el a fost deosebit de afectat de noua disensiune apărută în sânul Bisericii. De aceea convoacă primul Sinod Ecumenic de la Niceea din anul 325, unde după lungi dezbateri, învățătura lui Arie a fost condamnată și s-a adoptat formula că Fiul lui Dumnezeu este de o ființă cu Tatăl și, deci, din veci cu El. La sinod au fost alcătuite și primele șapte articole ale Simbolului de Credință (Crezul creștin). Tot cu acest prilej s-a încercat să se stabilească (și) data Paștelui, care se ținea diferit în diverse locuri ale imperiului și s-a hotărât ca întreaga creștinătate să prăznuiască această zi în prima duminică după lună plină, care urmează echinocțiului de primăvară. Dacă se întâmplă să coincidă această zi cu Paștele evreilor, atunci creștinii trebuiau să amâne sărbătorirea în Duminica următoare sau cu o săptămână mai înainte. După Sinod, în anul 327, împăratul Constantin cel Mare încearcă să readucă în Biserică pe Arie și pe discipolii săi, Eusebiu de Nicomidia și Teognis de Niceea, dar se opune Episcopul Alexandru al Alexandriei și apoi succesorul său – Atanasie al Alexandriei. Acesta din urmă va fi chiar exilat la Augusta Treverorum.

Importanța Sinodului de la Niceea este legată, în primul rând, de triumful și biruința Adevărului. Față de celelalte sinoade, de la cel din Niceea nu ne-a parvenit niciun act sau protocol. Știm numai că arianismul a fost condamnat, iar în formula Crezului a fost introdusă precizarea asupra relației dintre Tatăl și Fiul, în care Fiul este consubstanțial cu Tatăl (homousios), deci egal cu El în dumnezeire. Chiar dacă această condamnare a arianismului a fost fără drept de apel, terme-

nul homousios a fost adeseori un prilej de scandal și de neînțelegere în sânul Bisericii. Confuzia va marca cei cincizeci și șase de ani, care vor separa lucrările primului Sinod Ecumenic de cel de-al doilea, din anul 381, de la Constantinopol. Cauzele externe ale acestei crize țin mai mult de faptul că arienii nu vor depune armele nici după condamnarea învățaturii lor. Intrigi subtile le vor permite să-i atragă de partea lor chiar și pe reprezentanții puterii politice. Studiind mai atent semnificația teologică a tulburărilor din această vreme, vom vedea că secolul al IV-lea a avut un rol pozitiv, demonstrând, în condiții dificile, puterea finală a Adevărului, în viața Bisericii. Majoritatea participanților la Sinodul de la Niceea din anul 325 au acceptat condamnarea lui Arie, care reprezenta o distorsionare clară, limpede și evidentă a tradiției originale a Bisericii, dar aveau dificultăți în înțelegerea termenului de consubstanțial. Cuvântul a fost recomandat, sugerat și propus împăratului Constantin cel Mare de un mic grup de teologi „luminați”, care înțelegeau că o condamnare a lui Arie era insuficientă, impunându-se, de fapt, folosirea unui concept fără echivoc. Pentru majoritatea episcopilor cuvântul era greu de înțeles, iar participarea lor la Niceea reprezenta condamnarea unei erezii. Chiar dacă sinodul s-a încheiat cu un succes, împăratul Constantin a comis o greșală, aceea a exilării lui Arie și a partizanilor acestuia, confundând astfel judecata Bisericii cu cea a Cezarului. Acum vor interveni câțiva episcopi, prieteni ai lui Arie, în frunte cu Eusebiu de Nicomidia. Ei au acceptat hotărârile și deciziile de la Niceea doar pentru că majoritatea participanților erau împotriva lui Arie, dar așteptau cu nerăbdare ziua revanșei. În aceste condiții, cea mai eficientă metodă era intriga. Profitând de indiferența celorlalți episcopi față de formula pozitivă, adoptată la Niceea, ei se vor concentra asupra grupului de teologi, care înțelegea greutatea și importanța hotărârilor. Prima victimă care va cădea va fi Eustatie al Antiohiei, pe care au reușit să-l discrediteze în ochii împăratului și să-l exileze. După aceasta, următoarele atacuri au fost îndreptate împotriva lui Atanasie – noul Episcop al Alexandriei, principalul inspirator al termenului consubstanțial. Exilat de către împărat, Atanasie va trece în ochii acestuia drept un rebel.

8. Despre consecințele și urmările convertirii împăratului Constantin cel Mare la Creștinism

Pe la sfârșitul secolului al IV-lea, în timpul păstoririi Sfântului Ambrozie, Episcopul Mediolanului, se vorbea despre o călătorie făcută de mama împăratului Constantin cel Mare, Sfânta Împărăteasă Elena, la Locurile Sfinte. Cu acel prilej ea ar fi găsit și Crucea pe care a fost răstignit Mântuitorul nostru Iisus Hristos, îngropată cu celelalte două, ale tâlharilor. Locul exact al descoperirii i-ar fi fost arătat de un evreu. Pentru a ști care este Crucea cea adevărată, a răstignirii Mântuitorului Iisus Hristos, Sfânta Împărăteasă Elena a făcut să se atingă de ea, de trei ori, trupul unui tânăr bolnav. Aceea care l-a vindecat a fost considerată a fi Crucea Domnului nostru Iisus Hristos – eveniment pe care-l comemorăm în fiecare an, la data de 14 septembrie – Sărbătoarea Înălțării Sfintei Cruci. O parte din cuiele Crucii au fost topite, iar materialul a fost utilizat la o cască de fier a împăratului, precum și pentru frâul calului. Sfânta Împărăteasă Elena ar fi murit la Constantinopol, pe la vârsta de optzeci de ani, trupul ei fiind așezat într-un sarcofag de porfiră și transportat la Roma. Astăzi în Muzeul Vaticanului se poate vedea un sarcofag de porfiră atribuit Sfintei Împărătesse Elena.

Revenind la fiul său – împăratul Constantin cel Mare – convertirea sa a fost un act de o importanță crucială și capitală. Până atunci creștinii constituiau o minoritate în imperiu și aparțineau, mai cu seamă, populației modeste de la orașe. Aristocrația senatorială era, în marea ei majoritate, păgână, în afară poate de Africa și Egipt. În aceste condiții, șansele creștinilor de a avea un împărat dintre ei erau mici, și fără un împărat creștin convertirea populației ar fi fost încă multă vreme amânată. Prin convertirea împăratului Constantin la Creștinism s-au modificat și raporturile dintre Biserică și Stat (ajungându-se la așa-numita „simfonie bizantină”). Socotindu-se slujitorul lui Dumnezeu, responsabil în fața Lui de buna rânduială în Biserică, el nu a ezitat niciodată să intervină în treburile acesteia, în mod decisiv și hotărâtor, cum a fost cazul cu convocarea Sinodului I Ecumenic de la Niceea. El a creat precedentul, după care numai împăratul putea să convoace un sinod ecumenic, iar Biserica a acceptat autoritatea sa fără discuție, comentariu sau împotrivire. De asemenea, fără un împărat creștin, care

să contrabalanseze puterea aristocrației păgâne, convertirea populației din imperiu ar fi fost foarte grea și dificilă. De altfel, în Evul Mediu, exista acest obicei: mai întâi se converteau regii, voievozii, domnitorii sau domnii și apoi poporul. Împăratul Constantin cel Mare a murit în anul 337, fiind singurul dintre toți împărații Romei care l-a preaslăvit pe Dumnezeu, Împăratul a toate.

9. În loc de concluzii și rezumat
- Sfântul Constantin cel Mare
- împăratul „cel întocmai cu apostolii“

În încheiere, vom sublinia, reafirma și susține că meritele împăratului Constantin cel Mare sunt deosebite: prin libertatea acordată Creștinismului a făcut din comunitatea prigonită o religie liberă și chiar privilegiată în imperiu și a asigurat unitatea Bisericii creștine.

Născut din părinți nobili, împăratul Constantius Chlorus și Elena, Constantin cel Mare a fost un om providențial pentru Biserica creștină, mai ales după anul 312, când, înaintea unei lupte decisive cu rivalul său la tron – Maxențiu, s-a produs convertirea sa. Istoricii bisericești Eusebiu de Cezareea și Lactanțiu afirmă că în ajunul bătăliei de la Pons Milvius (Podul Vulturului) din 28 octombrie 312, împotriva lui Maxențiu, Constantin a văzut pe cer, ziua, o cruce luminoasă, deasupra soarelui, cu inscripția „in hoc signo vinces“ (prin acest semn vei învinge). Noaptea, în vis, i s-a arătat Mântuitorul Iisus Hristos cerându-i să pună pe steagurile armatei sale Sfânta Cruce, ca semn protector în lupte. Steagul cu monograma creștină s-a numit „labarum“. Victoria miraculoasă a armatei sale de numai 20.000 de soldați, contra celei a lui Maxențiu, de 150.000 de soldați, a fost considerată de împăratul Constantin ca ajutor de la Dumnezeu. Dovada acestei convingeri a împăratului Constantin în ajutorul dumnezeiesc este inscripția de pe Arcul lui Constantin din Roma, păstrat până astăzi, prin care mărturiște că a câștigat lupta „instinctu divinitatis“ (prin inspirație divină). Apoi i-a mărturisit lui Eusebiu, sub jurământ, că semnele care i s-au arătat l-au făcut să treacă de partea creștinilor, el fiind mai înainte, ca și tatăl său, adept al cultului lui Sol Invictus (Soarele Nebiruit – cult cu origini orientale).

În luna ianuarie anul 313, împăratul Constantin cel Mare semnează Edictul de la Milano (Milan sau Mediolanum), prin care Creștinismul devine „religio licita“, adică religie permisă, la fel cu celelalte religii din imperiu. Mai mult, convins de valoarea religioasă și morală a Creștinismului, l-a recomandat tuturor. Nu l-a declarat religie de stat – cum greșit se afirmă uneori, acest lucru făcându-l mai târziu împăratul Teodosie cel Mare, în anul 380. Politica religioasă a împăratului Constantin cel Mare a fost marcată de câteva evenimente deosebite: Edictul de la Milano din anul 313, înfrângerea lui Licinius în anul 323, convocarea Sinodului I Ecumenic de la Niceea din anul 325, alegerea unei noi capitale (Constantinopolis, fostul oraș trac Bizanț) în anul 330. Prin Edictul de la Milano din anul 313, împăratul Constantin cel Mare devine protector al Creștinismului. Ia măsuri în favoarea Bisericii creștine, îi scutește pe preoți de obligația funcțiilor municipale și le acordă subvenții. Înlătură din legile penale pedepsele contrare spiritului creștin (răstignirea, zdrobirea picioarelor, stigmatizarea sau arderea cu fierul roșu). Îmbunătățește tratamentul în închisori, ușurează eliberarea sclavilor, acordând episcopilor și preoților dreptul de a-i declara liberi în biserici. Îi protejează prin lege pe săraci, orfani și văduve. Modifică legislația privind căsătoria, îngreunează divorțul, pedepsește adulterul. Atribuie Bisericii creștine casele imperiale de judecată („basilikos ikia“), care vor purta în continuare numele de „basilici“, nume păstrat în limba română sub termenul de „biserică“.

Împăratul Constantin cel Mare a generalizat în anul 321 Duminica drept zi de odihnă în imperiu, sărbătoarea săptămânală a creștinilor, când soldații asistau la slujbe. Încă din anul 317 a început să bată moneda cu monogramul creștin. Împăratul și familia sa au ajutat moral și material repararea bisericilor sau construirea altora mai mari și mai frumoase la Ierusalim, Roma, Antiohia, Nicomidia, Tyr etc.

Din dorința de a ajuta Biserica, a convocat Sinodul I Ecumenic de la Niceea din anul 325, împotriva ereziei lui Arie, care socotea pe Fiul o creatură subordonată Tatălui. Sub influența Sfântului Atanasie cel Mare, Sinodul a proclamat învățătura ortodoxă despre dumnezeirea Fiului, care este „Dumnezeu adevărat din Dumnezeu adevărat, născut nu făcut, Cel de o ființă cu Tatăl, prin care toate s-au făcut“ (Simbolul Credinței sau Crezul). Același Sinod a stabilit data Sfintelor Paști – în

prima duminică după luna plină a echinocțiului de primăvară – și a dat douăzeci de canoane bisericești. Aici, la Niceea, împăratul Constantin cel Mare a învățat despre modestia și credința minunată a Sfântului Spiridon, despre puterea rugăciunii și adâncimea evlaviei Sfântului Alexandru și despre bărbăția evanghelică a Sfântului Nicolae, ierarhul din Mira Lichiei.

Împăratul Constantin cel Mare a trimis solie oficială, cu o misiune sfântă, în frunte cu Sfânta Împărăteasă Elena – mama sa, la Ierusalim, să caute crucea pe care a fost răstignit Domnul Iisus Hristos. Cu osteneală și rugăciune fierbinte, Sfânta Elena a reușit să afle Sfânta Cruce, înălțată de Episcopul cetății, Macarie I, la 14 septembrie 326, în fața mulțimii credincioșilor.

Împăratul Constantin cel Mare a hotărât să zidească o nouă capitală, Constantinopolul sau orașul lui Constantin, inaugurată la 11 mai anul 330. Din fostul Bizanț Constantin face o capitală de imperiu creștin, cu biserici minunate – ca aceea a Sfinților Apostoli – oraș strategic, de un pitoresc deosebit. L-a numit „Roma cea nouă”, umbrind Roma antică. Mai mult, episcopul noii capitale va fi ridicat la rang de cinste egal cu cel al Romei vechi, prin canonul 3 al Sinodului II Ecumenic din anul 381 și prin canonul 28 al Sinodului IV Ecumenic din anul 451.

Așadar, meritele împăratului Constantin cel Mare sunt deosebite, după cum am mai spus: prin libertatea acordată Creștinismului a făcut din comunitatea prigonită o religie liberă și chiar privilegiată în imperiu și a asigurat unitatea Bisericii creștine. De exemplu, la terminarea Sinodului I Ecumenic, când ereticul Arie a fost excomunicat, când s-a reafirmat și proclamat divinitatea Mântuitorului Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, „Dumnezeu adevărat din Dumnezeu adevărat”, iar Osiu de Cordoba a rostit pentru prima dată Crezul formulat de cei 318 părinți sinodali, marele Constantin spuse „Da, acesta este adevărul. Nu sunt teolog, dar simt că aici este adevărul. Sunt convins că nu voi l-ați făcut, ci Dumnezeu care a lucrat cu voi” (Eusebiu de Cezareea, *De vita Constantini*). Era un mare moment din istoria Bisericii și a mântuirii. Duhul Sfânt lucra în Biserică, iar Biserica lui Iisus Hristos își afirma unitatea.

I s-a reproșat lui Constantin cel Mare faptul că nu s-a botezat decât pe patul morții și că a păstrat titlul de „Pontifex Maximus” (titlu de

conducător suprem al cultelor păgâne). Adevărat, dar în primele veacuri ale creștinismului mulți catehumeni (cei care doreau să se boteze și erau în stadiul de învățare a normelor credinței creștine) amânau botezul cu anii, iar dacă ar fi renunțat la titlul mai sus-numit, își ridica un rival puternic și păgân, care ar fi încercat să restabilească vechea religie idolatră.

Primul împărat creștin al Imperiului Roman, apoi Bizantin, Constantin cel Mare, a avut o domnie lungă, de peste 30 de ani (306-337), în care s-a dovedit un om de mare voință, un înțelept, un strateg, făcând Bisericii cel mai mare serviciu – dându-i libertatea după lunga perioadă de persecuții care au tulburat-o, de la Nero până la Dioclețian. Împăratul Constantin cel Mare a murit în Duminica Rusaliilor, la 22 mai 337, și a fost înmormântat în biserica Sfinților Apostoli din Constantinopol, ctitoria sa. Pentru meritele și serviciile aduse creștinismului, Biserica l-a cinstit în mod deosebit, trecându-l în rândul sfinților, împreună cu mama sa, Elena, și numindu-l „cel întocmai cu Apostolii”, atribuindu-i înțelepciunea lui Solomon și blândețea lui David.

Bibliografie

- Barnea, Ion, Iliescu, Octavian, *Constantin cel Mare*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982.
- Băbuș, pr. prof. dr. Emanoil, *Bizanțul – istorie și spiritualitate*, ediția a doua, revizuită și adăugită, București, 2010.
- Bănescu, Nicolae, *Istoria Imperiului Bizantin, vol. 1, Imperiul creștin și asaltul invaziilor (313-630)*, Editura Anastasia, București, 2000.
- Idem, *Întemeierea Constantinopolului*, în revista „Mitropolia Olteniei”, an XV, 1963, nr. 7-8.
- Constantine the Great and the Christian Revolution*, Eveleigh Nash & Grayson, Limited, 1931.
- Eusebiu de Cezareea, *Scrieri. Partea a doua. Viața lui Constantin cel Mare*, colecția PSB, studiu introductiv de prof. dr. Emilian Popescu, traducere și note de Radu Alexandrescu, București, 1991.
- Imperiul creștin și asaltul invaziilor (313-630)*, Editura Anastasia, 2000.
- Jones, A. H. M., *Constantine and the Conversion of Europe*, Great Britain, 1972.
- Lançon, Bertrand, *Constantin cel Mare*, Grupul Editorial Corint, București, 2003.
- Ostrogorsky, Georges, *Histoire de l'Etat Bizantin*, Paris, 1969.

TEOLOGIE ȘI EDUCAȚIE LA DUNĂREA DE JOS – XII

Popescu, Emilian, *Istoria Bizanțului*, Universitatea din București, Facultatea de Teologie Ortodoxă „Justinian Patriarhul”, 2003.

The Cambridge Ancient History, volume 12, *The Imperial Crisis and Recovery*, A. D. 193-324, at the University Press, 1965.

Vasiliev, A. A., *Istoria Imperiului bizantin*, traducere și note de Ionuț Alexandru Tudorie, Vasile Adrian Carabă și Sebastian Laurențiu Nazâru, Iași, 2010.